

*Лопушинський І.П. д.держ.упр., проф., ХНТУ, м. Херсон
ORCID: 0000-0002-7460-7476*

*Lopushynskiy I. doctor of science in public administration, professor,
Kherson National Technical University, Kherson*

**ДО ПИТАННЯ ПОВЕРНЕННЯ ГРАФИ «НАЦІОНАЛЬНІСТЬ»
ДО ДЕРЖАВНИХ РЕЄСТРАЦІЙНИХ ДОКУМЕНТІВ
ГРОМАДЯН УКРАЇНИ**

**ON THE QUESTION OF THE COUNT «NATIONALITY» RETURN
TO STATE REGISTRATION DOCUMENTS OF CITIZENS OF
UKRAINE**

У статті розглядається питання щодо повернення графи «національність» до державних реєстраційних документів громадян України, що дискутується впродовж майже всіх років відновлення державної незалежності України; показано, що означене питання, на перший погляд, видається не таким уже й простим, оскільки його невирішення унеможливило б ідентифікацію представників титульної (української) нації, корінних народів та національних меншин (спільнот) задля забезпечення їхніх конституційних прав; описано світову практику наявності/відсутності графи «національність» у державних реєстраційних документах громадян; доведено, що наявність у реєстраційних документах громадян нашої держави графи «національність» сприятиме самоідентифікації представників як титульної (української) нації, корінних народів (кримських татар, караїмів, кримчаків), так і представників національних меншин (спільнот) та забезпеченню їхніх конституційних прав відповідно до чинного законодавства України.

Ключові слова: національна держава, національність, українська національна ідентичність, титульна (українська) нація, корінні народи, національні меншини (спільноти), громадяни України, державні реєстраційні документи; графа «національність», конституційні права титульної (української) нації, корінних народів та національних меншин (спільнот).

The article examines the issue of returning the column «nationality» to the state registration documents of Ukrainian citizens, which has been discussed during almost all the years of the restoration of Ukraine's state independence; it is shown that this issue, at first glance, does not seem so simple, as it makes it impossible to identify indigenous peoples and national minorities (communities) in order to ensure their constitutional rights; the global practice of the presence/absence of the «nationality» column in state registration documents of citizens is described; it has been proven that the presence of the «nationality» column in the registration documents of citizens of our state

will contribute to the self-identification of representatives of both the titular (Ukrainian) nation and indigenous peoples (Crimean Tatars, Karaites, Krymchaks), as well as representatives of national minorities (communities) and ensuring their constitutional rights, respectively to the current legislation of Ukraine; it was found out that in the conditions of the full-scale invasion of the territory of Ukraine on February 24, 2022 by the troops of the Russian Federation and the severing of diplomatic relations between Ukraine and the Russian Federation, the question of building the Ukrainian national state, one of the elements of which is the identification of the titular (Ukrainian) nation, indigenous peoples and national minorities (communities); it has been proven that, according to the authors of the article, the return of the «nationality» column to the state registration documents of citizens of Ukraine should contribute to the solution of this task; it was found that proposals to return information about «nationality» to the passport and other state registration documents of Ukrainian citizens periodically appear in the public space: there are numerous appeals to the Verkhovna Rada of Ukraine from people's deputies of Ukraine, citizens, public organizations, and local self-government bodies; it has been proven that these issues cause public resonance and require a thorough legal and scientific analysis.

Keywords: *national state, nationality, Ukrainian national identity, titular (Ukrainian) nation, indigenous peoples, national minorities (communities), citizens of Ukraine, state registration documents; column «nationality», constitutional rights of the titular (Ukrainian) nation, indigenous peoples and national minorities (communities).*

Постановка проблеми. Пропозиції щодо повернення інформації про «національність» до паспорта та інших державних реєстраційних документів періодично виникають у публічному просторі нашої держави: є численні звернення до Верховної Ради України від громадян, громадських організацій, органів місцевого самоврядування; свого часу народними депутатами України було зареєстровано декілька законодавчих ініціатив – проєктів законів [4; 8; 9], експертні думки викладено на авторитетних Інтернет-ресурсах у газеті «Голос України», на порталі «Українська правда», у газеті «Юридичний вісник», оприлюднено низку статей у форматі юридичних консультацій для громадян, що зіштовхнулися з проблемою встановлення чи зміни національності в актах цивільного стану. Як нам видається, ці питання викликають неабиякий суспільний резонанс та вимагають ґрунтовного юридичного та наукового аналізу.

Як відомо, ініціативу зникнення графи «національність» з державних реєстраційних документів громадян України було продиктовано нашій країні ззовні, з Російської Федерації (далі – РФ – *І.Л.*), оскільки на той час (1992 рік) при владі в Україні перебували представники проросійських сил, які діяли під впливом політичних сил сусідньої держави. Така ініціатива була елементом тогочасної політики денационалізації нашої країни, покликана знизити рівень національної свідомості, понизити національну

ідентифікацію українців, унеможливити конструктивний націєтворчий проєкт і змусити українців шукати собі нових орієнтирів на РФ.

В умовах повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року на територію України війська РФ та розірвання дипломатичних відносин України з цією державою-агресором нового звучання набування питання побудови Української національної держави, одним із елементів якого є ідентифікація титульної (української) нації, корінних народів та національних меншин (спільнот). Вирішенню цього завдання, на нашу думку, зокрема й має сприяти повернення до державних реєстраційних документів громадян України графи «національність».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом серед наукової спільноти обговорювалися терміни та поняття «ідентичність», «етнічність». «етнічна ідентичність» (Гримич, Марина) [1], зустрічаються роздуми про те, чи потрібна графа «національність» у державних реєстраційних документах (Іванова, Анастасія) [2], розглядаються категорії «національна ідентичність» й «етнічна група» в сучасній соціальній філософії (Іванова І. Ф.) [3], досліджуються питання українського національного самовизначення в контексті колективного самопроєктування та орієнтири самовизначення в умовах державної незалежності України (Рафальський, Ігор) [27; 28], європейський досвід формування національної самосвідомості як екзистенційного вибору (Шморгун О. О.) [33] та ін. Водночас, питання повернення графи «національність» до державних реєстраційних документів громадян України останнім часом по суті не стало предметом наукових дискусій і головно обговорюється в засобах масової інформації. Крім того, були спроби розглянути означене питання в парламенті України, де свого часу було зареєстровано кілька законопроєктів.

Постановка завдання. Саме тому метою нашої статті й стало доведення потреби щодо внесення до державних реєстраційних документів громадян України графи «національність» з тим, щоб спонукати до цієї дії органи державної влади України.

Виклад основного матеріалу. Питання, пов'язані з національністю, в Україні є зумовленими багатьма історичними та геополітичними чинниками, а тому мають розглядатися комплексно з урахуванням історичних передумов, наявної політико-правової реальності, правозастосовчої практики та виходячи з наукових та концептуальних засад. У цьому зв'язку насамперед звернемося до з'ясування понятійного апарату нашого дослідження. У контексті нашої статті нас цікавитимуть поняття «титульна (українська) нація», «українська національна ідентичність», «корінні народи» та «національні меншини (спільноти)».

Як відомо, титульна нація – частина населення держави, національність якої визначає офіційне найменування цієї держави. Згідно з

думкою переважної більшості як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, титульною є нація, що дала назву державі (як, наприклад, українці), а не народ, який прийняв на себе назву держави в процесі будівництва нації в ній (як то було в Російській імперії 1721 року, коли цар Петро I перейменував Московське царство на Росію, а московитів – на росіян).

У контексті нашого дослідження нас цікавитиме також поняття «моноетнічна держава», оскільки в Україні в пострадянський період усе ще досить поширеним є наратив про багатонаціональність українського суспільства, оскільки в нашій державі проживає понад сто націй і народностей (відома радянська мантра).

Водночас, відповідно до міжнародної класифікації ООН моноетнічною вважається країна, у якій кількість представників однієї нації становить не менше 67% (дві третини від загального складу населення). Згідно з останнім переписом населення в Радянському Союзі 1989 року в Українській РСР українська етнічна складова становила 72,7 % населення, 2001 року в Україні – 77,8.

Як відомо, поняття «титульна нація» почали вживати французькі політологи, соціологи, французькі філософи ще в середині XIX століття. У їхньому розумінні це визначення означає тільки одне – нація, яка дала ім'я державі. Поняття ж «титульна нація» вперше запроваджено французьким поетом та політичним діячем націоналістичного спрямування Морісом Барресом наприкінці XIX століття. Баррес розумів під ним домінуючу етнічну групу, мова та культура якої стають основою для державної системи освіти. Титульні нації Баррес протиставляв національним меншинам (представники титульної нації, що проживають за межами її національної держави, наприклад, в той час – французи в Ельзасі та Лотарингії) із етнічними діаспорами (етнічні групи всередині території національної держави, наприклад, євреї та вірмени у Франції). Баррес уважав, що національна держава може бути сильною тільки при наявності двох умов: національні меншини та етнічні діаспори повинні зберігати лояльність до держави титульної нації, а титульна нація повинна підтримувати «свої» національні меншини за кордоном.

Отже, за міжнародними нормами, етнічні українці в Україні є титульною нацією, котра має право на свою національну державу. Проте в чинній Конституції України це право, водночас, наразі не закріплено. Стаття 1 Основного Закону містить положення про те, що «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [5], загубивши при цьому визначення «національна», оскільки це апріорі не було можливим 1996 року, коли у Верховній Раді України домінувала колишня комуністична партноменклатура.

Разом з тим, стаття 11 Конституції України закріплює, що «держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості,

традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України [5].

Як нам видається, загальне бачення закріплення конституційних прав титульної (української) нації, корінних народів та національних меншин мала б запропонувати Концепція державної етнонаціональної політики, що мала б стати базовим документом для ухвалення дальшого законодавства з етнонаціональних питань, запланованого до законопроектних робіт Верховною Радою України. Водночас, проєкт Закону України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України», унесений народним депутатом України М. Джамілевим ще десять років тому, 04 липня 2013 року, так і не було ухвалено, хоча в ньому було запропоновано такі основоположні визначення, як «національна більшість – сукупність громадян України, які відносять себе до чисельно домінуючого українського етносу (титульної української етнічної нації – курсив наш – І.Л.) – провідного суб'єкта державотворення», «корінний народ – автохтонна етнічна спільнота, етногенез якої відбувся на території в межах сучасних кордонів України, становить етнічну меншість в складі її населення і не має власного державного утворення за межами Української держави. Корінними народами в Україні є кримські татари, караїми, кримчаки» та «національна меншина – стала група громадян України неукраїнського етнічного походження, яка традиційно (не менше 100 років) проживає на території України в її сучасних державних кордонах, є чисельно меншою за етнічних українців, має спільні етнічні, мовні, культурні, релігійні характеристики, що відрізняють її від решти населення, і виявляє бажання зберігати й розвивати свою етнокультурну ідентичність» [20].

Нині в Україні державна етнонаціональна політика ґрунтується на принципах консолідації української нації та розвитку самобутності корінних народів і національних меншин, рівноправності всіх етносів, які проживають в Україні, заборони дискримінації за національною ознакою (статті 11, 21, 24, 26 та ін. Конституції України), забезпечення прав корінних народів і національних меншин (Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015).

Крім того, ці постулати останнім часом віднайшли своє відбиття і в законах України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [24], «Про корінні народи» [21] та «Про національні меншини (спільноти) в Україні» [23]. Проте для остаточного законодавчого закріплення прав титульної (української) нації, корінних народів та національних меншин (спільнот), на наше глибоке переконання, слід ще ухвалити Закон України

«Про титульну (українську) націю» та внести відповідні зміни до статті 1 Конституції нашої країни щодо України як національної держави.

Перші кроки на цьому шляху, як нам видається, уже зроблено парламентом України. Так, відповідно до нещодавно ухваленого Закону України від 13 грудня 2022 року № 2834-ІХ «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» українська національна ідентичність – це стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями [24].

Закон України «Про корінні народи» відносить до них автохтонну етнічну спільноту, яка сформувалася на території України, є носієм самобутньої мови і культури, має традиційні, соціальні, культурні або представницькі органи, самоусвідомлює себе корінним народом України, становить етнічну меншість у складі її населення і не має власного державного утворення за межами України. Корінними народами України, які сформувались на території Кримського півострову, є кримські татари, караїми, кримчаки [21].

Згідно із Законом України «Про національні меншини (спільноти) України» «національна меншина (спільнота) України – це стала група громадян України, які не є етнічними українцями, традиційно проживають на території України в межах її міжнародно визнаних кордонів, об'єднані спільними етнічними, культурними, історичними, мовними та/або релігійними ознаками, усвідомлюють свою приналежність до неї, виявляють прагнення зберігати і розвивати свою мовну, культурну, релігійну самобутність [23].

Отже, як видно, Конституція та закони України в їх сучасному вигляді чітко розмежували визначення «українська національна ідентичність», «корінні народи», національні меншини (спільноти). На порядку денному залишається питання законодавчого встановлення поняття «титульна (українська) нація». Водночас ще до кінця не вирішено проблему, яким же чином розрізнити ці три складники Українського народу, щоб належним чином забезпечити їхні права.

Як нам видається, тут немає іншого шляху, ніж повернення до державних реєстраційних документів громадян України графі «національність», що, з одного боку, сприятиме забезпеченню конституційних прав в Україні титульної (української) нації, корінних народів та національних меншин (спільнот), а з іншого – дасть можливість уникнути певного роду спекуляцій та непорозумінь на національному ґрунті.

У цьому зв'язку розглянемо наші аргументи для повернення до реєстраційних документів громадян України графі «національність». Ми свідомо не будемо розглядати контраргументи, оскільки вважаємо їх ворожими для Української держави, особливо в часи повномасштабного вторгнення війська РФ на суверенну територію України та попутним веденням цією державою-агресором гібридної інформаційної війни проти нашої країни, нехтуючи при цьому ще й правилами інформаційної гігієни. Насамперед розглянемо, як вирішується питання закріплення національності в інших країнах.

Так, наприклад, держава Ізраїль саме для євреїв, які були змушені приховувати свою етнічну приналежність в часи проживання в Радянському Союзі, проводить спеціальну програму з повернення на історичну батьківщину своїх співгромадян – т.зв. репатріацію. Водночас, далеко не всі мають право на повернення за цією програмою, оскільки слід довести своє єврейське походження. Ситуація ускладнюється ще й тим, що «єврейство» передається лише по жіночій лінії.

У Федеративній Республіці Німеччина (ФРН) також існує аналогічна програма. Відповідно до Закону ФРН «Про біженців та вигнанців», громадяни можуть отримати статус пізнього переселенця. Він дає можливість особам, які мають німецьке коріння, повернутися на свою історичну батьківщину. Людиною німецької національної належності, відповідно до цього закону, вважається той, хто на своїй батьківщині визнав себе громадянином німецької національності, якщо це визнання буде підтвержене певними ознаками, такими, як походження, мова, виховання, культура. Той, хто народився після 31 грудня 1923 року, вважається людиною німецької національності, якщо він є нащадком німецького громадянина або особи німецької національної приналежності і до виїзду з територій примусового виселення оголосив себе особою німецької національності у відповідній заяві про національність або іншим шляхом. Альтернативним визнанням вважається, зокрема, підтвердження достатнього рівня знань німецької мови.

У Республіці Польща також було прийнято відповідні норми законодавства та з 7 вересня 2007 року діє Закон «Про карту поляка», метою якого вважається потреба підтримки польських громадян та їх нащадків в країнах утворених після розпаду СРСР. Для Польщі «карта поляка» – насамперед моральна компенсація для колишніх громадян Польщі, які в радянські часи зазнали складнощів через те, що, незважаючи ні на що, визнавали себе поляками. Відповідно до статті 2 Закону «Про карту поляка», така карта може бути надана особі, яка декларує приналежність до Польського Народу та дотримується всіх таких умов: 1) доведе свої зв'язки з поляками, принаймні початковим знанням польської мови, яку вона вважає рідною, а також знанням і дотриманням польських традицій та звичаїв; 2) у присутності консула Республіки Польща, складе письмову декларацію щодо

приналежності до Польського Народу; 3) доведе, що принаймні один із її батьків або дідусь чи бабуся, або двоє з прадідів були польської національності чи мали польське громадянство, яка підтвердить активне залучення в діяльність, пов'язану з польською мовою і культурою або польською національною меншиною впродовж принаймні останніх трьох років.

Аналогічні до Ізраїля, Федеративної Республіки Німеччини та Республіки Польщі певні умови щодо ідентифікації за національною ознакою прописано і в Законі України від 4 березня 2004 року № 1582-IV «Про закордонних українців» для громадян українського походження, які мешкають за межами нашої держави. Відповідно до статті 1 названого Закону «закордонний українець – це особа, яка є громадянином іншої держави або особою без громадянства, а також має українське етнічне походження або є походженням з України; українське етнічне походження – це належність особи або її предків до української нації та визнання нею України батьківщиною свого етнічного походження [13]. Відповідно до статті 3 Закону умови надання статусу закордонного українця 1) українська національна ідентичність; 2) українське етнічне походження або походження з України; 3) письмове звернення щодо бажання мати статус закордонного українця; 4) досягнення особою 16-річного віку; 5) відсутність громадянства України. Українське етнічне походження або походження з України заявник має підтвердити відповідними документами або свідченнями громадян України, закордонних українців чи громадських організацій закордонних українців [13].

Отже, як видно, у всіх цих випадках треба підтверджувати свою національність, що неможливо зробити без відповідних реєстраційних документів, де буде наявна графа «національність».

У цьому зв'язку проаналізуємо проблему довкола національності. Насамперед слід розуміти, що національність – це приналежність особи до певної нації, держави або народу. Національність не визначається політичними кордонами конкретної держави або паспортом громадянина такої держави. Ще в радянські часи з моменту народження людини дані про її етнічну приналежність заносилися органами ЗАГС до свідоцтва про народження на підставі національності її батьків. По досягненню громадянином СРСР 16-и років видавався паспорт, куди «національність» заносилася однозначно й остаточно. У разі, коли національність батьків різнилася, паспортна служба робила вибір, як правило, на користь національності батька. Починаючи з 1975 року (після проведення паспортної реформи СРСР), громадяни мали право самі вибирати між національністю батька та матері. Однак, цей вибір відповідно до «Закону про паспорти СРСР» вони мали робити тільки один раз – при отриманні першого паспорта громадянина СРСР, тобто при досягненні 16 років.

Як зазначає Станіслав Куценко, у зв'язку з тим, що існували так звані «проблемні національності», наприклад: єврей, німець, поляк, циган (останнє доповнення – наше – *І.Л.*) та ін., зазвичай вибір зупинявся на національності того з батьків, який мав «нейтральну» національність: росіянин, українець, білорус, молдованин (останнє доповнення – наше – *І.Л.*). тощо. Страх бути репатрійованими, втрата роботи та звичайної спокійної долі, для людей був рушійною силою. І їх можна було зрозуміти... Особливо це стосувалося євреїв, яких переслідували ще з воєнних років [6].

Після відновлення 24 серпня 1991 року державної незалежності України питання зміни національності громадянами України регулювалося Указом Президента України від 31 грудня 1991 року № 24 «Про порядок зміни громадянами України національності» [25], відповідно до якого національність могло бути змінено особами, які при досягненні 16-річного віку та одержанні паспорта прийняли національність одного із батьків та бажали змінити її відповідно до національності іншого із батьків. Зміна національності провадилася відділом внутрішніх справ виконавчого комітету районної, міської, районної у місті Ради народних депутатів за місцем проживання заявника. Зміна національності допускалася також і щодо осіб, які обрали національність до ухвалення цього Указу [25].

Проте вже на початку 1992 року в Україні розгорнулася підкинута ззовні (із РФ) та підтримана комуністичною номенклатурою Верховної Ради України проблема вилучення графи «національність» із реєстраційних документів громадян України.

У ході обговорення в ході пленарного засідання парламенту 26 червня 1992 року проектів положень про паспорт громадянина України та свідоцтво про народження національно орієнтовані народні депутати України дотично до прийнятого напередодні Закону України «Про національні меншини в Україні» [22] вносили пропозиції про те, що графа «національність» має обов'язково бути в паспорті громадянина України (Пушик С. Г., Хмара С. І.), графа «національність» може вписуватися за бажанням власника паспорта (Бондарчук А. І.), громадяни, які належать до тих національних меншин, у традиції яких немає звичаю називатися по батькові можуть записувати до паспорта та свідоцтва про народження тільки ім'я і прізвище (Косів М. В.), ім'я та по батькові, а також ім'я матері та її дівоче прізвище слід записувати в свідоцтво про народження дитини (Косів М. В.), зберегти у свідоцтві про народження і в паспорті графу про національність не на тривалий час, а тільки на період утвердження нашої державності і демократичної національної політики (Горинь М. М.) та ін. [29]. Водночас, їхні пропозиції так і не було почуто тоді комуністичною більшістю у Верховній Раді України, яка й затвердила форму паспорта і свідоцтва про народження в тому вигляді, у якому ми їх маємо досі (без графи «національність»).

Аналізуючи Постанову Верховної Ради України від 26 червня 1992 року № 2503-XI «Про затвердження положень про паспорт громадянина України та свідоцтво про народження» 1992 року [18], можна стверджувати, що законодавець не встановив вимоги запису національності в такі надзвичайно важливі документи, що посвідчують особу, як паспорт чи свідоцтво про народження, у зв'язку з чим часто виникають проблеми, пов'язані з потребою доведення національності певної особи.

Однак національність, як визначена категорія, і після цього продовжувала мати значення в деяких нормативних актах і залишається невід'ємним правом громадян. Наприклад, відповідно до статей 1, 3, 11 Закону України від 25 червня 1992 року № 2494-XII «Про національні меншини в Україні» [22] (Закон втратив чинність на підставі Закону України від 13 грудня 2022 року № 2827-IX «Про національні меншини (спільноти) в Україні» [23] держава гарантувала своїм громадянам незалежно від їх національного походження рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи, підтримувала розвиток національної самосвідомості й самовиявлення. При забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин, до яких належать групи громадян України, які не є українцями, держава виходила з того, що вони є невід'ємною частиною загальноновизнаних прав людини. Громадяни України *мали право вільно обирати та відновлювати свою національність* (на жаль, цю норму втрачено при ухваленні нового Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» [23]. Примушення громадян у будь-якій формі до відмови від своєї національності не допускалося.

Згідно зі статтею 300 Цивільного кодексу України, ухваленого Законом від 16 січня 2003 року № 435-IV [32], особа має право на індивідуальність, до якої відноситься і *право визначати свою національність*. Таке право підпадає під захист статті 8 Конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод», ратифікованої Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97 [19], яка передбачає, що кожна людина має право на повагу до її особистого і сімейного життя. Держава не може втручатися у здійснення цього права інакше ніж згідно із законом та у випадках, необхідних у демократичному суспільстві в інтересах національної і громадської безпеки.

Згідно зі статтею 3 Рамкової конвенції держав-членів Ради Європи про захист національних меншин (ратифікована Законом України від 9 грудня 1997 року № 703/97-ВР) [26] кожна особа, яка належить до національної меншини, має право вільно вирішувати, вважатися їй чи не вважатися такою, і дане рішення або здійснення прав у зв'язку з ним не повинно зашкоджувати такій особі.

Водночас про часткову втрату інтересу держави до правового поняття «національність» свідчить втрата чинності відповідно до Указу Президента України від 27 січня 1999 року № 70/99 Указом Глави держави від 31 грудня

1991 року № 24 «Про порядок зміни громадянами України національності» [25].

Постановою Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2002 року № 1367 «Про затвердження зразків книг реєстрації актів цивільного стану та описів бланків свідоцтв, що видаються державними органами реєстрації актів цивільного стану» [16] (постанова втратила чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2010 року № 1025) [15] було вилучено в свідоцтві про народження і в свідоцтві про усиновлення запис про національність батьків, а у свідоцтві про шлюб – національність подружжя.

Постановою Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2010 року №1025 «Про затвердження зразків актових записів цивільного стану описів та зразків бланків свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану» [15] графу «національність» уже було вилучено з усіх бланків про державну реєстрацію.

Хоча, як відомо, графа «національність» досі зберігається в Нагородному листі для представлення до відзначення державною нагородою України, затвердженому Комісією державних нагород та геральдики при Президентові України від 17 березня 2003 року.

Крім того, Верховна Рада України 5 листопада 2009 року ухвалила спеціальний Закон України №1707-VI «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (ККУ – *І.Л.*) щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» [10]. Статті ККУ про умисне вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження, умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження та низку інших (побої і мордування, катування, порушення рівноправності) доповнили новим терміном – «національна нетерпимість». У цьому зв'язку постає просте і логічне запитання: яким чином слідчий орган внутрішніх справ чи прокурор встановлюватиме національність особи при порушенні кримінальної справи, якщо в Україні жодним нормативно-правовим актом не передбачено фіксацію національності особи? Крім того, чи не є образою національної гідності представників певних національностей, коли ми читаємо в поліцейських повідомленнях про те, що ними затримано осіб ромської чи кавказької (!) національності? На підставі чого вони встановили національність особи? З її слів чи за рисами її обличчя або поведінки, чи за мовою?

Як, зазначає в своїй статті народний депутат України VII скликання О. Л. Канівець, на підставі якого документа Уповноважений Верховної Ради України з прав людини зафіксує своє провадження в разі надходження до нього звернення представника одного із 136 етносів, що проживають в Україні? [4].

Питань виникає дуже багато, і всі вони, як нам видається, свідчать про потребу повернення графи «національність» до реєстраційних документів громадян України.

Вилучення на початку утвердження України як самостійної та незалежної держави (1992 р.) графи «національність» із реєстраційних документів громадян України, на наше глибоке переконання, значною мірою утвердило космополітичний підхід до всіх проблем розбудови Української держави і тим самим узаконило на певному рівні зросійщений статус насамперед українців, у яких почасти виникав сумнів у доцільності національного відродження, а з часом і існування держави України за певних несприятливих історичних обставин, що й було доведено 24 лютого 2022 року широкомасштабним вторгненням збройних сил РФ на територію України й численними заявами її керівників про «штучність» утворення України, відсутність такої нації, як українці, «росіяни та українці – це один народ» тощо.

Крім того, національний нігілізм особливо був небезпечним і для тих національних меншин, які, звільнившись від комплексу неprestижності своєї нації, що мав місце за імперських та радянських часів, прагнуть відновити належність до тієї чи іншої нації й активно включитись у відтворення своєї національно-культурної самобутності. Своїми необдуманими (а часом і злочинними) рішеннями тогочасна влада прагнула поховати таке відродження, віднявши у громадян право з гордістю зазначити в реєстраційних документах громадянин України про належність до своєї нації.

Проте вже через кілька років після цього народні депутати України, українські політики та громадські діячі починають порушувати питання про повернення графи «національність» до реєстраційних документів громадян України.

Так, український політичний і громадський діяч, народний депутат України VII скликання О. Л. Канівець уже 20 грудня 2012 року вніс до Верховної Ради України законопроект за № 1133 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо зазначення в свідоцтві про народження дитини її національності» [8]. Автор законопроекту в пояснювальній записці до нього наполягав на тому, що внесення національності до свідоцтва про народження дитини є загальноприйнятною європейською практикою.

Так, справді, у багатьох європейських країнах прийнято заповнювати графу «nationality – національність», проте відповідно до різних тлумачень вона означає або національність, або громадянство певної держави. В іншому трактуванні слово «національність» подається як приналежність до якої-небудь етнічної групи й англійською мовою звучить як «ethnicity – етнічна приналежність».

У проекті Закону О. Л. Канівця зазначалося, що «державна реєстрація народження дитини проводиться з одночасним визначенням її походження, національності та присвоєнням їй прізвища, власного імені та по батькові.

Походження та національність дитини визначається відповідно до Сімейного кодексу України» [8]. Крім того, суб'єкт законодавчої ініціативи пропонував, що «за заявою батьків про зазначення національності дитини орган державної реєстрації актів цивільного стану зобов'язаний зазначити в свідоцтві про народження дитини її національність. Національність дитини визначається за згодою батьків. Спир між батьками щодо визначення національності дитини може вирішуватися органом опіки та піклування або судом». [8]. Крім того, Канавець О. Л. вніс був вніс до Верховної Ради України і проєкт Закону України «Про внесення змін до Положення про паспорт громадянина України», що стосувалися повернення до паспорта граfi «національність» [4].

25 грудня 2013 року народними депутатами України Канівцем О. Л., Пацканом В. В., Шевченком А. В., Бенюком Б. М. за № 3828 було внесено проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [9] щодо внесення до паспорта громадянина України додаткової змінної інформації як друкованої інформації про особу. Так, зокрема, пропонувалося, що «додаткова змінна інформація (про сімейний стан, *про національність* (курсив наш – *І.Л.*), про відмову від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків) за заявою особи вноситься до паспорта громадянина України як друкована інформація про особу» [9].

Аналогічні проєкти законів готувалися й народними депутатами України, обраними від ВО «Свобода», проте реалізованими ці наміри народними обранцями так і не були, зважаючи на проросійське налаштування тогочасної Верховної Ради України VII скликання.

На потребу повернення граfi «національність» до реєстраційних документів громадян України звертає увагу громадський діяч Ірина Фаріон, мотивуючи це тим, що 1) «Міжнародний Пакт про громадянські політичні права» поділяє людство за національною ознакою. 2) «Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод» покликається передусім на національний поділ. 3) Рамкова Конвенція Ради Європи «Про захист національних меншин» надає право людині вільно вирішувати, до якої національності вона належить. 4) У Законі України «Про національні меншини (спільноти) України» (стаття 1) [23], зазначено, що «національна меншина (спільнота) України – це стала група громадян України, які не є етнічними українцями». 5. Графу «національність» (*етнічне походження – І.Л.*) обов'язково використовують під час перепису населення, який в Україні (*що має проводитися один раз на десять років, перший й останній перепис було проведено 2001 року, другий заплановано на листопад – грудень 2023 року, якщо цьому не завадить воєнний стан в Україні – І.Л.*) свідомо знову відкладено винятково через безсумнівне збільшення частки

етнічних українців, що вкотре підтверджує моноетнічність нашої держави, а отже, абсолютне й беззастережне панування української мови й культури. 6. Нормативно-правові документи інших країн Європи в заяві про реєстрацію народженої дитини, свідоцтві про народження, про шлюб містять графу «національність» або «національне походження» [31].

Принагідно зазначимо, що в Ізраїлі, Греції, Китаї, Казахстані, Туркменістані, Узбекистані графа «національність» в офіційних документах особи наразі зберігається. З 1 квітня 2013 року в одній із країн Європейського Союзу – Латвії діє закон, відповідно до якого всі громадяни цієї країни можуть вписувати до своїх паспортів свою національність. Як зазначав народний депутат VII скликання Олег Канівець, «колись Росія також намагалася розігравати в цій країні «національну карту», але латвійському керівництву вистачило політичної волі й мужності зважено підійти до національного питання. Воно не роз'єднало державу, бо було вирішено цивілізовано» [4].

У своєму Відкритому зверненні до Президента України Петра Порошенка від 29 січня 2019 року про повернення громадянам України права мати запис про свою національність (етнічне походження) в державних реєстраційних документах український політик, народний депутат України II – VI скликань, герой України Григорій Омельченко зазначав: «Вам, як Президенту України, залишилося вирішити найголовніше історичне питання, щоб завершити процес ідентичності українського народу (нації) – повернути громадянам України їхнє право мати в державних реєстраційних документах (паспорт, свідоцтво про народження, свідоцтво про шлюб та інших) запис про свою національність (етнічне походження). Без цього, маючи державну (юридичну) і церковну (духовну) незалежність, українці не матимуть своєї етнічної ідентичності серед громадян України і народів світу» [7].

Висновки. Отже, питання національності на сьогодні є досить гострим в українському суспільстві і потребує належного правового врегулювання. Відновити або змінити національність на сьогодні можливо звернувшись лише до відділу державної реєстрації актів цивільного стану, а в разі неможливості вирішення цього питання відділом, вирішувати його шляхом звернення до суду.

Таким чином, на наше глибоке переконання, питання повернення графи «національність» до державних реєстраційних документів громадян України знову на часі, особливо після ухвалення Верховною Радою України законів «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [24], «Про корінні народи» [21] та «Про національні меншини (спільноти) в Україні» [23] з метою задоволення конституційних прав титульної (української) нації, корінних народів і національних меншин. Достовірність даних про національність громадянина має насамперед забезпечити здійснення прав націо-

нальних меншин (спільнот) та гарантувати їх національно-культурну автономію. Їхню ідентифікацію можна здійснити через внесення змін до державних реєстраційних документів громадян України через обмін свідоцтв про народження та паспортів громадян України на нові, де буде внесено національність батьків (свідоцтво про народження) та національність громадянина (за його вибором із національності батьків).

Крім того, на часі – ухвалення Закону України «Про титульну (українську) націю», (за зразком закону Ізраїлю «Про титульну націю» - 2014), що сприятиме утвердженню українців як нації, їхніх прав і свобод на своїй споконвічній землі.

Список використаних джерел:

1. Гримич, Марина. Ідентичність. Етнічність. Етнічна ідентичність: терміни та поняття // Етнічна історія народів Європи. Випуск 28. – С.46-54.
2. Іванова, Анастасія. Чи потрібна графа «національність» в державних реєстраційних документах? 30.09.2020. URL: <https://khp.org/1601456993> (дата звернення - 18.01.2023).
3. Іванова І. Ф. Категорії «національна ідентичність» і «етнічна група» в сучасній соціальній філософії // Наукові праці. Філософія. Випуск 250. Том 262. – С. 84-89.
4. Канівець, Олег. Графа «національність»: юридичний аспект // Голос України, 23 лютого 2013 року. URL: <http://www.golos.com.ua/article/57703> (дата звернення - 18.01.2023).
5. Конституція України, ухвалена Верховною Радою України 26 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення – 18.01.2023).
6. Куценко, Станіслав. Правове поняття «національності» в Україні та світі. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/pravove-ponyattya-natsionalnosti-v-ukrayini-ta-sviti/> (дата звернення – 18.01.2023).
7. Омельченко, Григорій. Треба повернути громадянам України право мати в реєстраційних документах запис про національність: Відкрите звернення до Президента України Петра Порошенка від 29 січня 2019 року. URL: <https://ukrreporter.com.ua/suspilstvo/treba-povernuty-gromadyanam-ukrayiny-pravomaty-v-reyestratsijnyh-dokumentah-zapys-pro-natsionalnist-zvernennya-grygoriya-omelchenka.html> (дата звернення - 18.01.2023).
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо зазначення у свідоцтві про народження дитини її національності: проєкт Закону України від 20 грудня 2012 № 1133, внесений народним депутатом України VII скликання О. Л. Канівцем. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JG0VH00A?an=3> (дата звернення – 18.01.2023).
9. Про внесення змін до Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» щодо внесення до паспорта громадянина України додаткової змінної інформації як друкованої інформації про

особу»: проєкт Закону України від 25.12.2013 року № 3828. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/XG2YC00A> (дата звернення – 18.01.2023).

10. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості: Закон України від 05 листопада 2009 року №1707-VI. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T091707?an=32> (дата звернення – 18.01.2023).

11. Про Всеукраїнський перепис населення: Закон України від 19 жовтня 2000 року № 2058-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2058-14#Text> (дата звернення – 18.01.2023).

12. Про громадянство: Закон України від 18 січня 2001 року № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (дата звернення – 18.01.2023).

13. Про закордонних українців: Закон України від 4 березня 2004 року № 1582-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1582-15#Text> (дата звернення – 18.01.2023).

14. Про затвердження зразка бланка паспорта громадянина України: постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 1994 року № 353. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/353-94-%D0%BF#Text> (дата звернення – 18.01.2023).

15. Про затвердження зразків актових записів цивільного стану описів та зразків бланків свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2010 року №1025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1025-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення – 18.01.2023).

16. Про затвердження зразків книг реєстрації актів цивільного стану та описів бланків свідоцтв, що видаються державними органами реєстрації актів цивільного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2002 року № 1367. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1367-2002-%D0%BF#Text> (постанова втратила чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2010 року № 1025 (дата звернення – 18.01.2023).

17. Про затвердження положень про паспорт громадянина України та свідоцтво про народження: Постанова Верховної Ради України від 26 червня 1992 року № 2503-XI. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/152230___592423 (дата звернення - 18.01.2023).

18. Про затвердження положень про паспорт громадянина України та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон: Постанова Верховної Ради України від 26 червня 1992 року № 2503-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2503-12#Text> (дата звернення – 18.01.2023).

19. Про захист прав людини і основоположних свобод: Європейська конвенція з прав людини. Ратифікована Законом Верховної Ради України від 17 липня 1997 року № 475/97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення – 18.01.2023).

20. Про Концепцію державної етнонаціональної політики України: проєкт Закону, внесений народним депутатом України VII скликання М. Джамілевім 04 липня 2013 року, зареєстрований у Верховній Раді України за №

2560a. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47852 (дата звернення – 18.01.2023).

21. Про корінні народи: Закон України від 1 липня 2021 року № 1616-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text> (дата звернення – 18.01.2023)

22. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25 червня 1992 року № 2494-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text> (Закон втратив чинність на підставі Закону України від 13 грудня 2022 року № 2827-IX «Про національні меншини (спільноти) в Україні (дата звернення – 18.01.2023).

23. Про національні меншини (спільноти) в Україні: Закон України від 13 грудня 2022 року IX–№ 2827. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1582298> (дата звернення - 18.01.2023).

24. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/2834-20#Text> (дата звернення – 18.01.2023).

25. Про порядок зміни громадянами України національності: Указ Президента України від 31 грудня 1991 № 24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24/91#Text> (Указ втратив чинність на підставі Указу Президента України від 27 січня 1999 року № 70/99) (дата звернення – 18.01.2023).

26. Рамкова конвенція про захист національних меншин від 01 лютого 1997 року. Ратифікована Законом України від 09 грудня 1997 року № 703/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text (дата звернення – 14.01.2023).

27. Рафальський, Ігор. Орієнтири самовизначення в умовах державної незалежності України // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Випуск 1 (57). – С. 330-344.

28. Рафальський, Ігор. Українське національне самовизначення. Колективне самопроекування // Теорія політичної науки, 2013. - № 1-2. – С. 3-11.

29. Стенограма дев'яносто другого засідання Верховної Ради України від 26 червня 1992 року. URL: <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4749.html> (дата звернення - 18.01.2023).

30. У паспорти українців хочуть повернути графу про національність. URL: <https://ridna.ua/2012/12/u-pasporty-ukrajintsiv-hochut-povernuty-hrafu-pro-natsionalnist/> (дата звернення – 18.01.2023).

31. Фаріон, Ірина. Чому потрібна графа «національність (або Як ми реєстрували нашу Еву-україночку)! URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/590b87cf285cb/> (дата звернення – 18.01.2023).

32. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення – 18.01.2023).

33. Шморгун О. О. Національна самосвідомість як екзистенційний вибір: європейський досвід // Мультиверсум. Філософський альманах.–2015.–Випуск 1-2 (139-140). – С. 100-111.

References:

1. Hrymch, Maryna. Identychnist'. Etnichnist'. Etnichna identychnist': terminy ta ponyattya // Etnichna istoriya narodiv Yevropy. Vypusk 28. – S.46-54.
2. Ivanova, Anastasiya. Chy potribna hrafa «natsional'nist'» u derzhavnykh reyestratsiynykh dokumentakh? 30.09.2020. URL: <https://khpg.org/1601456993> (data zvernennya – 18.01.2023).
3. Ivanova I . f. Katehoriyi «natsional'na identychnist'» i «etnichna hrupa» v suchasniy sotsial'niy filosofiyi // Naukovi pratsi. Filosofiya. Vypusk 250. Tom 262. – S. 84-89.
4. Kanivets', Oleh. Hrafa «natsional'nist'»: yurydychnyy aspekt // Holos Ukrayiny, 23 lyutoho 2013 roku. URL: <http://www.golos.com.ua/article/57703> (data zvernennya - 18.01.2023).
5. Konstytutsiya Ukrayiny, ukhvalena Verkhovnoyu Radoyu Ukrayiny 26 chervnya 1996 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennya – 18.01.2023).
6. Kutsenko, Stanislav. Pravove ponyattya «natsional'nosti» v Ukrayini ta sviti. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/pravove-ponyattya-natsionalnosti-v-ukrayini-ta-sviti/> (data zvernennya – 18.01.2023).
7. Omel'chenko, Hryhoriy. Treba povernuty hromadyanam Ukrayiny pravo maty v reyestratsiynykh dokumentakh zapys pro natsional'nist': Vidkryty zvernennya do Prezydenta Ukrayiny Petra Poroshenka vid 29 sichnya 2019 roku. URL: <https://ukrreporter.com.ua/suspilstvo/treba-povernuty-gromadyanam-ukrayiny-pravo-maty-v-reyestratsiynykh-dokumentah-zapys-pro-natsionalnist-zvernennya-grygoriya-omelchenka.html> (data zvernennya - 18.01. .2023).
8. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo vyznachennya u svidotstvi pro narodzhennya dytyny yiyi natsional'nosti: proekt Zakonu Ukrayiny vid 20 hrudnya 2012 roku № 1133, vnesenyu narodnym deputatom Ukrayiny VII zvernennya O. L. Kanivtsem. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JG0VH00A?an=3> (data zvernennya – 18.01.2023).
9. Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny «Pro Yedynny derzhavnyy demohrafichnyy reyestr ta dokumenty, shcho pidtverdzhuyut' hromadyanstvo Ukrayiny, zdobuvayut' osobu chy yiyi spetsial'nyy status» pro vnesennya do pasporta hromadyanyna Ukrayiny dodatkovoyi zminenoyi informatsiyi yak drukovanoyi informatsiyi pro osobu»: proekt Zakonu Ukrayiny vid 25.12. .2013 roku № 3828. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/XG2YC00A> (data zvernennya – 18.01.2023).
10. Pro vnesennya zmin do Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny shchodo vidpovidal'nosti za zlochyny z motyviv rasovoyi, natsional'noyi chy relihiynoyi neterpimosti: Zakon Ukrayiny vid 05 lystopada 2009 roku №1707-VI. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T091707?an=32> (data zvernennya – 18.01.2023).
11. Pro Vseukrayins'kyy perepys naseleennya: Zakon Ukrayiny vid 19 zhovtnya 2000 roku № 2058-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2058-14#Text> (data zvernennya – 18.01.2023).

12. Pro hromadyanstvo: Zakon Ukrayiny vid 18 sichnya 2001 roku № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (data zvernennya – 18.01.2023).

13. Pro zakordonnykh ukrayintsiv: Zakon Ukrayiny vid 4 bereznya 2004 roku № 1582-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1582-15#Text> (data zvernennya – 18.01.2023).

14. Pro zatverdzhennya blanka pasporta hromadyanyna Ukrayiny: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 4 chervnya 1994 roku № 353. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/353-94-%D0%BF#Text> (data zvernennya – 18.01.2023).

15. Pro zatverdzhennya zrazkiv aktiv tsyvil'noho stanu opysiv ta zrazkiv blankiv svidotstv pro derzhavnu reyestratsiyu aktiv tsyvil'noho stanu: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 10 lystopada 2010 roku №1025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1025-2010-%D0%BF#Text> (data zvernennya – 18.01.2023).

16. Pro zatverdzhennya zrazkiv knyh pro reyestratsiyu aktiv tsyvil'noho stanu ta opysiv blankiv svidotstv, yaki vydani derzhavnymy orhanamy z reyestratsiyi aktiv tsyvil'noho stanu: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 12 veresnya 2002 roku № 1367. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1367-2002-%D0%BF#Text> (postanova vtratyla chynnist' na pidstavi postanovy Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 10 lystopada 2010 roku № 1025 (data zvernennya – 18.01.2023).

17. Pro zatverdzhennya polozhen' pro pasport hromadyanyna Ukrayiny ta svidotstvo pro narodzhennya: Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrayiny vid 26 chervnya 1992 roku № 2503-XI. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/152230__592423 (data zvernennya – 18.01.2023).

18. Pro zatverdzhennya polozhen' pro pasport hromadyanyna Ukrayiny ta pro pasport hromadyanyna Ukrayiny dlya vyyizdu za kordon: Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrayiny vid 26 chervnya 1992 roku № 2503-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2503-12#Text> (data zvernennya – 18.01.2023).

19. Pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod: Yevropeys'ka konventsia z prav lyudyny. Ratyfikovana Zakonom Verkhovnoyi Rady Ukrayiny vid 17 lypnya 1997 roku № 475/97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (data zvernennya – 18.01.2023).

20. Pro Kontseptsiyu derzhavnoyi etnonatsional'noyi polityky Ukrayiny: projekt Zakonu, vnesenyy narodnym deputatom Ukrayiny VII sklykannya M. Dzhamilyevym 04 lypnya 2013 roku, zareyestrovanyy u Verkhovniy Radi Ukrayiny za № 2560a. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47852 (data zvernennya – 18.01.2023).

21. Pro korinni narody: Zakon Ukrayiny vid 1 lypnya 2021 roku № 1616-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text> (data zvernennya – 18.01.2023)

22. Pro natsional'ni menshyny v Ukrayini: Zakon Ukrayiny vid 25 chervnya 1992 roku № 2494-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text> (Zakon vtratyv chynnist' na pidstavi Zakonu Ukrayiny vid 13 hrudnya 2022 roku №

2827-IX «Pro natsional'ni menshyny (spil'noty) v Ukraini (data zvernennya – 18.01.2023).

23. Pro natsional'ni menshyny (spil'noty) v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 13 hrudnya 2022 roku IKH–№ 2827. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1582298> (data zvernennya - 18.01.2023).

24. Pro osnovni zasady derzhavnoyi polityky u sferi utverdzhennya ukrayins'koyi natsional'noyi ta hromadyans'koyi identychnosti: Zakon Ukrainy vid 13 hrudnya 2022 roku № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/2834-20#Text> (data zvernennya – 18.01.2023).

25. Pro porjadok zminy hromadyanamy Ukrainy natsional'nosti: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 31 hrudnya 1991 № 24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24/91#Text> (Ukaz vtratyv chynnist' na pidstavi Ukazu Prezydenta Ukrainy vid 27 sichnya 1999 roku № 70/99) (data zvernennya – 18.01.2023).

26. Ramkova konventsija pro zakhyst natsional'nykh menshyn vid 01 lyutoho 1997 roku. Ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 09 hrudnya 1997 roku № 703/97-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text (data zvernennya – 14.01.2023).

27. Rafal's'kyy, Ihor. Oriyentyry samovyznachennya v umovakh derzhavnoyi nezalezhnosti Ukrainy // Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Vypusk 1 (57). – S. 330-344.

28. Rafal's'kyy, Ihor. Ukrayins'ke natsional'ne samovyznachennya. Kolektyvne samoproektuvannya // Teoriya politychnoyi nauky, 2013. - № 1-2. – S. 3-11.

29. Stenohrama dev"yanosto druhoho zasidannya Verkhovnoyi Rady Ukrainy vid 26 chervnya 1992 roku. URL: <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4749.html> (data zvernennya - 18.01.2023).

30. U pasporty ukrajintiv khochut' povernuty hrafu pro natsional'nist'. URL: <https://ridna.ua/2012/12/u-pasporty-ukrajintiv-hochut-povernuty-hrafu-pro-natsionalnist/> (data zvernennya – 18.01.2023).

31. Farion, Iryna. Chomu potribna hrafa «natsional'nist' (abo Yak my reyestruvaly nashu Evu-ukrayinochku)! URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/590b87cf285cb/> (data zvernennya – 18.01.2023).

32. Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnya 2003 roku № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (data zvernennya – 18.01.2023).

33. Shmorhun O. O. Natsional'na samosvidomist' yak ekzystentsiyyny vybir: yevropeys'kyy dosvid // Mul'tyversum. Filosofs'kyy al'manakh.–2015.–Vypusk 1-2 (139-140). – S. 100-111.